

5.1.2003

הרפורמה בתעריפי המים בחקלאות

לפי הפרסומים בעיתונות, הפעלת הרפורמה בתעריפי המים בחקלאות נדחתה עד לאחר הבחירות לכנסת. בכך נתנה הזדמנות לבחינה נוספת של הרפורמה ומשמעותה. אנסה להציע הערות כלכליות אחדות לבחינה. למדתי על הרפורמה ועל הרקע לכינונה ממסמכים כתובים שמצוטטים בסוף המאמר הקצר הזה ומדברים ששמעתי בימי עיון מפי המנכ"ל והסמנכ"ל של משרד החקלאות. ההערות שלי תהיינה ביקורתיות, אך לפני הביקורת, אבקש לציין לחיוב שהעיון בתוכנית הרפורמה התאפשר מפני שההסכם בין משרדי החקלאות והאוצר התפרסם באינטרנט על כל פרטיו. הפתיחות הזו ראויה לברכה.

ראשיתה של הרפורמה במסמך שכתבו יונתן בשיא וגדליה גל ובו הציעו צעד משולב: עלייה במחירי המים לחקלאות ותמיכה בעיבוד הקרקע. יש כאן שני עניינים נפרדים. כאשר כמות המים לרשות החקלאות קטנה, ואם ההקצאה היא במחירים, על המחיר לעלות. המחירים אליהם מתייחסת הרפורמה הם אלו שגובה חברת 'מקורות' עבור מים לסוגיהם והיטלי ההפקה שמוטלים על 'מקורות' ואחרים. החלק השני של הצעת בשיא וגל עוסק בעיבוד הקרקע. אם יש תועלת לכלל, "לחברה", מעיבוד הקרקע מעבר לתרומה להכנסות החקלאים, מוצדק לתמוך בעיבוד (אם אמנם התמיכה תרחיב את השטחים המעובדים).

אני מניח שהחיבור המקורי של שני העניינים הללו במסמך של המציעים היה פוליטי; הם כנראה סברו שבכדי שההצעה תתקבל על דעת האוצר והחקלאים גם יחד, כדאי להגישה כעסקת חבילה. אולם החיבור לא נחוץ לבירור המשמעות של ההצעה וכפי שאנסה להראות, החיבור גרם לעיוות הרפורמה. בהערותי אתייחס רק למחירי המים השפירים, לא אדון בקולחים, ובשתי שאלות חשובות לא אטפל עתה. האחת, האמנם מוצדק לתמוך בעיבוד הקרקע? אקבל את עקרון התמיכה כנתון. השאלה השנייה היא מה ההשפעה הצפויה של הרפורמה על הכנסות החקלאים? גם זו שאלה חשובה, אך היא חורגת ממסגרת הדיון הנוכחי.

הקצאת המים

בטרם דנים במחירי המים יש לדון בשיטת ההקצאה. אפשר להקצות מים במכסות, אפילו באפס מחיר, ואפשר להקצות מים במחירים. לדעתי ההקצאה במחירים היא היעילה, ההוגנת והצודקת ביותר; אך היא אינה היחידה. בארץ נהוג שילוב של הקצאה במכסות והקצאה במחירים, מחירי מדרגות. לפני 20 ו-30 שנה חרגו החקלאים מהקצאות, ממכסות המים שלהם. אך בתקופות מאוחרות יותר לא נצלו החקלאים את כל מכסות המים שעמדו לרשותם; כלומר, לענף כולו, המחירים ולא המכסות הם שקבעו את צריכת המים. הגורמים שצמצמו את החריגות וגרמו לניצול חסר של המכסות היו עלייה במחירי המים וירידה במחירים של הגידולים הצמחיים שהושפעו

במידה ניכרת מירידת המחירים של מוצרי המזון בשוקי העולם. גם בעתיד, לא רק מחירי המים ישפיעו על הכמות שיבקשו החקלאים אלא גם מחירי המוצרים מהצומח ומחירי גורמי הייצור האחרים, שאינם מים. שכר העבודה הוא גורם שהשפעתו גדולה: אם הממשלות תעמודנה בהחלטה שלא להתיר עוד כניסה של עובדים זרים, יעלה השכר האפקטיבי בחקלאות והביקוש למים יקטן תוך צמצום הייצור והייצוא ופגיעה בהכנסות חקלאים רבים.

למען הפשטות נניח מעתה שכל המחירים לבד ממים יישארו קבועים, כך שאפשר יהיה לדון בשינוי במחירי המים כגורם היחיד לשינוי בכמות המבוקשת של גורם הייצור הזה. שאלת מכשיר ההקצאה, מחירים או מכסות, לא הזכרה במפורש במסמך הרפורמה אך מהדברים שנכתבו ונאמרו מטעם ראשי משרד החקלאות אפשר להבין שהם התכוונו להקצאה במחירים, "שהחקלאים יוכלו לקחת את כל כמות המים שדרושה להם". לעומת זאת, דרישת החקלאים, שהמחירים שייקבעו ישקפו את העלויות הישירות של המים ב'מקורות', סותרת, כפי שנראה, את ההגיון של ההקצאה במחירים.

אמשיך את הדיון בהנחה שההקצאה תהיה במחירים, על אפשרויות אחרות אעיר בהמשך.

המחירים

מה המחירים הנכונים? הרפורמה מציינת שהממשלה החליטה להקצות לחקלאות מים מכל הסוגים בכמות של 1000 - 1160 מלמ"ק לשנה. החלטת ממשלה אחרת היא על כך שהחקלאות תקבל מים שפירים בכמות של 450 - 530 מלמ"ק לשנה. נציבות המים תרגמה את ההחלטה "לפחות 530" (ההפרש הוא מפעל התפלה של 80 מלמ"ק); נניח גם אנו 530 מלמ"ק לשנה.

אם ההקצאה במחירים, יש לקבוע למים שפירים מחירים בהם החקלאים ייקחו 530 מלמ"ק בשנה. כתבתי מחירים ברבים מפני שיש חקלאים שהספקת המים שלהם היא ממפעלי עלות ולאלה יש הסדרי מחירים מיוחדים. לא נדון בהבחנה הזו כאן. אינני יודע מה המחיר "שינקה את השוק" של המים השפירים בכמות של 530 מלמ"ק, אך נראה לי שהמחיר שאמדה נציבות המים, 1.32 ש"ח למ"ק, הוא מחיר סביר כניחוש ראשון. הרפורמה קבעה שהמחיר יעלה עד 1.46 ש"ח למ"ק בשנת 2005 (במחירי אוקטובר 2001), ערך זה דומה לאומדן הנציבות וגם הוא סביר כניחוש ראשון. אם יתברר שהמחיר נמוך מדי או גבוה מהדרוש, הוא יותאם בעתיד. כן קבעה הרפורמה שהמחיר יהיה אחיד והמדרגות תבוטלנה. אולם בלוח המחירים שבמסמך הרפורמה מופיע עוד מחיר, 2.42 ש"ח למ"ק לחריגה מהמכסה. מכאן, שעל אף הדברים שנשמעו מהמשרד, המכסות לא תבוטלנה, ההקצאה לא תהיה במחירים בלבד ותימשך ההישענות על המכסות. כזכור, במושבים ובקואופרטיבים אחרים, המכסות הן לאגודה. יש היום מושבים רבים בהם חקלאים מעטים משתמשים במכסות מים (וגם קרקע) של האגודה כולה. בעבר שקל משרד החקלאות חלוקת המכסות לחברים (ועדת קדמון). הרפורמה אינה מתייחסת לשאלה זו.

השוואת המחירים

הרפורמה קובעת שבעתיד, החל בחודש אוקטובר שנת 2005, יהיו מחירי המים לחקלאות זהים למחירי המים למגזר העירוני. נראה שהקביעה נסמכת על ההנחה שמחירי המים לרשויות המקומיות יהיו אז שווים לעלות הממוצעת למ"ק של מים משני המקורות—מהמפעל הארצי ומהתפלה. לפי ההסברים ששמעתי, היו שני מניעים להשוואת המחירים לחקלאות למחירי המים למגזר העירוני. האחד היה רצון האוצר להקטין תמיכות והשני היה רצון משרד החקלאות למנוע ביקורת ציבורית על שהחקלאים מופלים לטובה.

קביעת מחירים זהים אינה עקבית עם קביעות אחרות של הרפורמה והיא משקפת את שיקולי "המלחמה הקודמת". בעבר, בטרם נזקקנו למים מותפלים, היה הגיון רב בקביעת מחירים אחידים למים באיכות אחידה לכל המגזרים. עתה שהביקוש הכללי עלה, בגלל הרחבת הצריכה העירונית, והגענו לצורך להתפיל מים (אם אמנם הגענו), העלות השולית של המים היא לפחות עלות ההתפלה. מחיר המים לצריכה עירונית (בשער העיר) צריך להיות מחיר ההתפלה. להערכתי (ניחוש) במחיר של מים מותפלים—הוא מחיר הרשויות המקומיות—החקלאים לא ייקחו את הכמות שהוקצתה להם בהחלטת הממשלה. כפי שנאמר לעיל, מחיר של 1.46 ש"ח למ"ק הוא מחיר סביר כאומדן ראשון להיצע של 530 מלמ"ק לשנה. הדרך התקציבית הנכונה לטיפול במחירי המים לחקלאות הוא לקבוע שמחיר המים בארץ הוא מחיר ההתפלה, אולי 3.00 ש"ח למ"ק, ואילו החקלאות תקבל את מכסת המים שלה במחיר נמוך יותר. בתקציב המדינה יירשם ההפרש כתמיכה במחירי המים לחקלאות. אינני יודע מה יהיה גובה המדויק של התמיכה כי ייתכן שבאזורים שמנותקים מהמערכת הארצית התמיכה תהיה בשיעורים מיוחדים. אך אפשר להעריך שהתקציב לתמיכה יגיע למאות מיליוני שקלים בשנה. בכל מקרה, עם החלטת הממשלה על הקצאת כמות ניכרת של מים שפירים לחקלאות, אי-אפשר יהיה להימנע מתמיכה במחירים.

ועדת פיינרמן

סעיף נוסף במסמך הרפורמה קבע שתוקם ועדה לבדיקת עלות ההספקה של המים בחקלאות. ואמנם מנכ"ל משרד ראש הממשלה מינה ועדה שחבריה הם אלי פיינרמן (יו"ר), יעקב גדיש ודוד מישאלי. מטלות הועדה לפי כתב המינוי הן "הבטחת מלוא היקף הפריסה החקלאית-התיישבותית...". ואבחון בין דרישות האיכות ואמינות ההספקה למגזר העירוני ולחקלאות. הועדה אמורה לנתח את "עלויות המים של חברת מקורות כדי לאבחן ולבודד את משקלם היחסי של הרכיבים הנ"ל." ו"להמליץ לממשלה בנושא מחירי המים לחקלאות." אינני יודע איך הועדה תבטיח את פריסת החקלאות, אך אין לי ספק בחשיבות הבדיקה של העלויות ובירור מרכיביהן ביסודיות, במקצועיות ובפומביות. אמנם מחירי המים לשנים הקרובות כבר נקבעו ברפורמה, אך אפשר יהיה לשנותם אם יעלה הצורך. עם זאת, סביר להניח (ושוב, בתנאי שההקצאה תהיה במחירים) שלמסקנות הועדה לא תהיה השפעה על המחירים שישלמו החקלאים עבור המים שייקחו. אלו יהיו מחירי שיווי משקל בהם ירכשו החקלאים 530 מלמ"ק לשנה של

מים שפירים—ללא קשר לעלות 'מקורות'. לקביעת העלויות של חברת 'מקורות' יש משמעות לגבי "הסכם העלויות" בין הממשלה לחברה. אך ספק אם המקימים של ועדת פיינרמן התכוונו שהיא תכנס לשאלת ההסכם הזה.

ייתכן שהכוונה היתה שהקצאת המים תהיה במכסות וועדת פיינרמן תמצא את

"המחיר המוצדק" שהחקלאים ישלמו. ממסמך הרפורמה וההסברים שנמסרו נראה שיוזמי הועדה סברו שהמחיר המוצדק יהיה המחיר בו הגבייה עבור המים תכסה את עלות 'מקורות' וזה יהיה המחיר שישלמו הצרכנים בכל המגזרים. מחיר כזה שווה לעלות הממוצעת של הספקת המים. בהמשך אסביר מדוע מחיר שולי עדיף על הממוצע, כאן אעיר רק שלפי הנתונים שידועים על עלות ההספקה, המחיר האחיד, בעיר ובכפר, שיכסה את עלות 'מקורות' עלול להיות גבוה מהמחיר של שיווי המשקל בו החקלאים ייקחו מים שפירים בכמות של 530 מלמ"ק לשנה.

מושג העלות

עלות הספקת המים מוזכרת פעמים אחדות במסמך הרפורמה, אולם נראה לי שלמושג אין פירוש אחיד. אנשי משרד החקלאות וכמוהם גם החקלאים מתכוונים לעלות של התשומות הקנויות; למשל, תשומות העבודה, ההון והדלק ב'מקורות'. אולם המושג הכלכלי "עלות" כולל במים גם את ערך הנדירות של משאב הטבע. היטלי ההפקה מכוונים לשקף את העלות הזו וסביר להניח שגם עבור כלכלני האוצר עלות היא עלות כוללת—תשומות קנויות וערך הנדירות. ההבדל אינו קטן.

אם אמנם צריך היה להקים עתה מפעלי התפלה, אזי המחסור במים בארץ הוא כה גדול עד שערך המים במקורותיהם שווה לעלות ההתפלה (פחות עלות ההפקה). ערך כה גבוה של משאב טבע מורה על צורך לשמור עליו, עתה ביתר שאת ביחס לעבר—ערכו של המשאב עלה. אך בשאלה חשובה זו של השמירה על המאגרים, תפקידה של נציבות המים, איננו עוסקים כאן. ההשלכה השנייה של הערך הגבוה של המים הוא על הצורך לתמחר אותם לפי ערכם. על כן, כפי שהסברתי, מחיר המים למגזר העירוני צריך להיות שווה לעלות ההתפלה. הסיבה שמחיר המים צריך לשקף את העלות השולית, התפלה, ולא את העלות הממוצעת היא שמ"ק שיחסך יקטין את הצורך בהתפלה במ"ק אחד. וכך גם מי שירחיב את הצריכה במ"ק אחד, יגרום להרחבת ההתפלה במ"ק. העלות הנוספת של המשתמשים במים אינה העלות הממוצעת, היא העלות השולית. על המשתמשים במים לדעת שזו העלות והדרך היעילה ביותר למסירת המידע היא דרך המחיר (לעיר). נראה שהרפורמה התעלמה מאמיתות פשוטות אלה.

מחירים באזורים

מסמך הרפורמה אינו מציין זאת במפורש, אך מלוחות המחירים שנכללו בו נראה שהכוונה היא שהמחירים, אם לא יהיו ממש אחידים, יהיו דומים, אותם מחירים לחקלאים בכל הארץ, לפי סוגי המים. למשל, בעמק בית שאן, בו היו נהוגים עד היום מחירים נמוכים במידה ניכרת מאשר במקומות אחרים, יהיה המחיר לפי הרפורמה 1.17 - 1.37 ש"ח למ"ק. מחיר דומה למחיר באזורים האחרים. מסבירים מחירים זהים או

דומים בשיקולי צדק: לא מוצדק שלחקלאים בעמק בית שאן יהיו מחירים נמוכים מאשר אלה שישלמו החקלאים במרכז הארץ. אולם מים הם משאב אזורי, בעמק בית שאן יש יותר מים מאשר במקומות אחרים ולמעשה, מערכת המים של עמק בית שאן אינה מחוברת לאזורי הארץ האחרים. על כן מוצדק, לדעתי, שמחירי המים בעמק בית שאן יהיו נמוכים מאשר באזורים אחרים. ואם אמנם שיקולי הצדק מכתביבים שחקלאי בית שאן ישתתפו בעלות המים של מרכז הארץ, האין אותם שיקולים מכתביבים שחקלאי המרכז ישתתפו בעלות מיזוג האוויר בקיץ של בית שאן? (לאחרונה שמעתי שעמק בית שאן יזכה לטיפול מיוחד, אך איני יודע מה הוא.)

התמיכה בעיבוד הקרקע

המידע שהתפרסם על התמיכה בעיבוד הקרקע קשה לפענוח. בקווים כלליים, סכום מסוים, שייאסף מדי שנה כתוצאה מהעלאת מחירי המים, יחסית למחירי שנת 2001, יוקדש לתמיכה בעיבוד קרקע. התמיכה תשתנה לפי סוג העיבוד והגידול. גידולי שדה (גד"ש) וירקות בשטחי שלחין יקבלו X ש"ח לדונם (100 אחוזים), התמיכה עבור שטחי מטע תהיה 150% מגד"ש, חממות יקבלו 120%, שטחי בעל יקבלו 50% ועיבוד קרקע ללא גידול יזכה ב-20% מ-X. (לא נמסר במסמך אם הרפורמה תחליף את התמיכה שנהוגה היום בחיטה או תיוסף לה.)

בנוסחה זו יש שני קישורים בין התמיכה בעיבוד קרקע להעלאת מחירי המים. הקישור האחד הוא שהסכום הכללי שיוקדש לתמיכה מותנה בתוספת התשלום עבור מים ועל כן גם הסכומים לדונם לסוגיהם יהיו מותנים בפדיון שייאסף ממכירת מים. במצגת משרד החקלאות נרשם שהתמיכה בשטחי ירקות וגד"ש בשלחין תהיה 60-100 ש"ח לדונם. זה יהיה, אם כך, גובה התמיכה הבסיסית X; גידולים אחרי יקבלו תמיכה גבוהה או נמוכה יותר, כפי שהוסבר לעיל. הקישור השני הוא שגידולי שלחין יזכו לתמיכה גדולה משטחי הבעל. שני הקישורים אינם מוצדקים.

התמיכה בעיבוד הקרקע נובעת מהרצון שקרקעות ראויות לעיבוד לא תוברנה.

המסגרת למחשבה היא על כן של עלות ותועלת, מה עלות התמיכה ומה התועלת מעיבוד שטחים נוספים. אם הנתונים אינם ידועים במדויק, תיקבע תמיכה לפי הערכה ואולי בעתיד יהיה צורך לשנותה. לעומת זאת, בהסדר הרפורמה כפי שאני מבין אותו, אם החקלאים יצמצמו את השימוש במים, הסכום שיעמוד לרשות התמיכה בעיבוד הקרקע יהיה קטן מהצפוי. במקרה כזה לא תמלא התמיכה את יעודה. גם תמיכה גבוהה מדי, במקרים בהם יאספו סכומים גדולים ממכירת מים, אינה מוצדקת.

הקישור השני, התמיכה הגבוהה יותר בשטחי שלחין, מנוגד להיגיון. העלאת

מחירי המים נועדה להקטין את הכמות המבוקשת, תמיכה הפרשית שמפלה לטובה גידולי שלחין מרחיבה את הביקוש למים. כשהביקוש מתרחב, עולים המחירים. אפשר לחזור ולהעלות את התמיכה ואחריה שוב את המחירים, פרפטום מובילה. פשוט יותר לתמוך פחות בגידולים מושקים ולייקר את המים בשיעור קטן יותר.

הושמעו שני נימוקים בעד תמיכה גבוהה בגידולי שלחין: פיצוי לחקלאים

שייפגעו מהתייקרות מחירי המים וצביעת הארץ בירוק. נימוק הפיצוי מערב שני

עניינים. הפיצוי הוא לחקלאים שהשקו עד היום ויפסידו בגלל הרפורמה. הם אמנם ראויים לפיצוי, פרנסתם נפגעה. התמיכה בעיבוד הקרקע היא בחקלאים שישתמשו במים בעתיד, לא תמיד אותם חקלאים. הפיצוי על ההתייקרות צריך להיות בתשלום חד-פעמי, אולי פרוס על פני שנים אחדות, התמיכה בעיבוד הקרקע צריכה להתקיים כל עוד ההכנסות מחקלאות לא יבטיחו שהשטחים יהיו מעובדים. שאלת הצביעה בירוק היא שאלה של טעם ועל טעם וריח אפשר להתווכח. לטעמי, למשל, שטחי בעל בהם מתחלפת קמה בשלף (רצוי עם עדרי צאן) ושלף בחרוש—יפים לא פחות ממטעים, במיוחד אם המטעים מגודרים. ואיני חושב שחממות יפות יותר משדות מעובדים. נאמר שוב, המטרה היא לעבד את הקרקע, התמיכה בכל סוגי העיבוד צריכה להיות זהה.

יישום

יישום הרפורמה מעלה בעיות אחדות. ביניהן, כיצד יזוהו הזכאים לתמיכה? לפי הרשום במסמך הרפורמה החקלאים יקבלו תמיכה רק עבור שטחים שבבעלותם או שהוחכרו להם או לאגודה שלהם. מה יהיה מעמדו של חקלאי שחכר קרקע מחברו במושב שלו או ביישוב שכן? הבעיה השנייה היא הרישום המפורט של הקרקע המעובדת לפי סוגי הגידולים, בבעל, שלחין, מטעים וחממות. זו תהיה משימה פקידותית כבדה, מי יישא בה? הבעיה השלישית היא שתשלום התמיכה מותנה בכך שהחקלאי או אגודת המים שלו ישלמו כל חובותיהם בגין היטלי הפקה או למועצות הייצור. מה עניין מועצות הייצור לחשבון מים ובמה אשם חקלאי שהאגודה שלו מפגרת בתשלום?

בחינה והסברה

הרפורמה היא שינוי גדול במדיניות החקלאית ומעורבים בה סכומי כסף ניכרים. החקלאים ומשלמי המסים שואלים בצדק, מה התבשיל? כפי שנאמר, הצעדים המוצעים, העלאת מחירי המים והגדלת התמיכה בקרקע, הם צעדים הגיוניים וסבירים לאור הצורך להקטין את הספקת המים לחקלאות ולהרחיב את שטחי המזרע. אך איני בטוח שבמשרד החקלאות נערכו הבדיקות שמתבקשות לפני צעד כה גדול. בחינה מפורטת של השפעות הרפורמה ערכו גדי רוזנטל ועפרה גולדפרב. אפשר לחלוק על השיטות וההנחות של רוזנטל וגולדפרב, אך הם התמודדו עם השאלות העיקריות: כיצד תשפיע הרפורמה על הכנסות החקלאים באזורי הארץ? וכיצד תשפיע על רווחיות הגידולים? כן ניסו לשאול כיצד תשתנה פריסת החקלאות בעקבות הרפורמה: אפשר לצפות שהעלאה ניכרת של מחירי המים תגרום לחקלאים לא מעטים להקטין שטחים מושקים—הרי מטרת העלאת במחירים היא צמצום הצריכה. במאמר של רוזנטל וגולדפרב אפשר למצוא הסברים על החישובים ואני מניח שהמתעניינים יוכלו לקבל מידע מפורט אף מזה שפורסם.

לעומתם, לא ראיתי ניתוח מסודר מטעם משרד החקלאות. למיטב ידיעתי, המצגת של המשרד לא פורסמה, לא מצאתי אותה באתר האנטרנט שלו. ובנוסף לכך, אין במצגת הסברים על שיטת החישוב ונראה שמכיני המצגת התעלמו מהאפשרות שהרפורמה תשנה את פריסת הגידולים ובעקבות כך את צריכת המים בחקלאות.

בהרצאה בפקולטה לחקלאות אמר מר איצ'ה לידור, מנכ"ל משרד החקלאות, שהרפורמה עדיפה על המצב הקיים והרפורמה שהתקבלה היא הטובה ביותר. ייתכן שהוא צודק, אך אני לא שמעתי נימוקים משכנעים. הרושם שמקבל המסתכל מהצד הוא שעל אף שראשי משרד החקלאות נקטו בעניין הרפורמה בצעדים אמיצים, לא נערכה במשרד עבודת מטה יסודית; המשרד מתנהג כמי שפוחד מביקורת, החקלאים ואחרים לא היו שותפים להתלבטות שצריכה היתה להיות בקשר לפרטי הרפורמה. גדי רזנטל ציין שהוא זכה במשרד החקלאות לשיתוף פעולה ברוח טובה וקיבל מעובדי המשרד מידע רב לצורך הניתוח שלו. אך בכל זאת, לא משרד החקלאות הזמין את הניתוח ולא הוא מימן אותו. כן לא ראיתי שהמשרד הכין תגובה עניינית לניתוח הזה. ההסברים של דוברי המשרד הם בלשון של סמכו עלינו, חפים ממקצועיות.

סיכום

כפי שניסיתי להראות, הבסיס העקרוני של הרפורמה הגיוני וסביר אך פרטיה מעוררים קשיים: השוואת מחירי המים השפירים לרשויות המקומיות ולחקלאות, התעלמות מהצורך לקבוע במפורש את שיטת הקצאת המים—במכסות או במחירים, הגדרה עמומה של מושג העלות, תמיכה שונה בשטחי שלחין ובשטחי בעל, התניית התמיכה בקרקע בפדיון ממכירת מים, עומס אדמיניסטרטיבי ביישום, ועוד. עתה נוצר פסק זמן, כדאי לנצלו לבחינה מחודשת. הבחינה הזו נחוצה אפילו אם הרפורמה לא תשונה בעקבותיה. בחינה רצינית תהיה מלווה בהסברה עניינית ודיונים ציבוריים פתוחים.

מקורות

גל, גדליה ויונתן בשיא, "ריאות ירוקות", 4.6.2001.

מידע לציבור, "הרפורמה החקלאית יוצאת לדרך", הועתק מאתר משרד החקלאות, 9.4.2002.

מסמך הרפורמה, "מדיניות חקלאית חדשה—רפורמה בתעריפי המים", מסומן בתאריך 27.3.2002, הועתק מאתר משרד החקלאות 20.11.2002.

משרד החקלאות, שיטת הקצאת מכסות המים לחקלאות, (ועדת קדמון), 2001.

משרד החקלאות, "מדיניות חקלאית חדשה", מצגת, נובמבר 2002.

נציבות המים, תוכנית אב (מעבר) לפיתוח משק המים בשנים 2010-2002, יוני 2002.

פורת, צבי, "עוברים לחקלאות חכמה(!?) הרפורמה או For מה?", מים והשקיה, יולי 2002.

רזנטל, גדי ועפרה גולדפרב, "ניתוח השפעות של הרפורמה במחירי המים בחקלאות", מים והשקיה, יולי 2002.

שמחון, שלום, "הרפורמה בחקלאות—המפתח לצמיחה וחיזוק של החקלאות", הועתק מאתר משרד החקלאות, 12.4.2002.